

УДК 340.12

М. М. Цимбалюк, доктор юридичних наук, професор

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІНТЕНЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті здійснено дослідження філософсько-правових інтенцій інтеграційного формування національної свідомості. З'ясовано, що сучасне розуміння українсько-го націоналізму може стати потужним інтеграційним фактором, що сприятиме повнішому і швидшому упровадженню європейських стандартів державотворення в українській перспективі.

Ключові слова: *філософія права, інтеграція, національна свідомість, національна ідея, держава, суспільство.*

Актуальність проблеми. На формування нації впливає чимало факторів. У перспективі вивчення української ментальності як своєрідного фундаменту (розуміння якого складно переоцінити, коли постаємо перед необхідністю запровадження певних стандартів державотворення, засади яких екзогенно сягають українського національного виміру), цікаві дослідження науковців, які спробували застосувати комплексний підхід для обсяжнішого вивчення таємниці ментальності української душі. Тому доволі дискусійними є питання інтеграційного формування національної свідомості.

Аналіз джерел і публікацій. Проблеми формування національної свідомості постійно перебувають у центрі уваги філософів (А. Бастіан, Ю. Бромлей, Л. Гумільов, Д. Ротшильд, Е. Сміт та ін.), у тому числі вітчизняних (В. Євтух, А. Карась, О. Картунов, І. Курас, В. Лісовий, Л. Нагорна, О. Нельга, О. Проценко, П. Ситник, М. Требін та ін.). Але проблема інтеграційного формування національної свідомості і досі залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті — проаналізувати філософсько-правові інтенції інтеграційного формування національної свідомості.

Вклад основного матеріалу. Окрім існування парадигми ідей, які формують національну самосвідомість, у філософсько-правовій площині вживається поняття національної ідеї, застосування якого часто містить великий спектр смислового навантаження. Як зазначає В. Лісовий, є три значення вживання терміна «національна ідея»: 1) під нею розуміють таку важливу для суспільства ідею, яка може бути будь-якого змісту, проте стосовно неї формується згода більшості представників нації. Означена ідея розглядається як така, що сприяє громадянському поєднанню; 2) власне, ідея нації;

3) особливості, які характерні для конкретної національної свідомості [4, с. 453]. Здебільшого це значення пов'язано з його використанням для означення національного ідеалу чи позначення місії нації. Термін «національна ідея» не завжди стосується самотутньої ідентифікації, щоби більше — сягає корінням у зовсім інший смисловий простір, аніж суто національний. Коли говоримо, що сьогодні національна ідея в Україні формує прагнення створити успішну економіку як вираження добробуту населення, то попри те що цю ідею поділяє більшість населення, вона все-таки має більше інтернаціональний вимір, ніж, власне, національний. Зрештою, економічний добробут містить аксіологічні засади, які за сутністю не можна прив'язати до якоїсь конкретної нації. Саме тому більшість дослідників розуміє поняття національної ідеї у широкому значенні. Адже, як стверджує вчений, свідомість нації, її буттєвий простір охоплює певний елемент неповторності, оскільки в кожному конкретному випадку набір елементів, які об'єднують людей у нації, є різним (мова, релігія, політична історія тощо). Водночас різні й елементи (наприклад, мови). Однак їхнє поєднання в колективну цілісність має ознаки унікальності [4, с. 454].

Слушні у цьому контексті спостереження О. Кульчицького, який, вивчаючи світовідчуття українця, вирізняє декілька аспектів, крізь призму яких потрібно досліджувати це питання. Серед аспектів, у перспективі яких дослідник зробив спробу вивчення української ментальності, можна виокремити такі: 1) геопсихічний аспект, який полягає у феномені впливу географічного краєвиду на світосприйняття людини. У цьому розумінні слід спиратися на явище певного злиття із краєвидом, який є життєвим простором індивіда. Певна хвиляста м'якість лісостепу та безкрая далечинь степу налаштовує індивіда здебільшого на контемплятивну та споглядальну настанову, водночас на виникнення ентузіастичної компоненти, наскільки рух у «безкрає», що супроводить відчуття в степ, пробуджує одну з форм «еросу»: схильність до почуття любові безконечного, недосяжного й абсолютного»; 2) історичний аспект, який має важливе значення для формування української ментальності як «межові ситуації», що пов'язані з геополітичною ситуацією, у якій досі перебуває Україна. Серед таких ситуацій можна вирізнити часте виникнення загрози смерті, випадковості, терпіння та ін. Власне, українська земля була, з одного боку, плодючою територією, а з іншого — перебувала на межі між Сходом і Заходом. Унаслідок цього утворилися два способи пристосування до неї — авантюристично-козацький життєвий та стиль потаємного існування, завдяки якому люди, які заселяли пограничну та небезпечну територію, були вимушені рятувати своє життя; 3) соціопсихічний аспект української національності пов'язаний із сільською структурою і виявляється у створенні невеликих груп-спільнот, для яких

характерні почуттєва близькість, що ґрунтується більше на приязні, взаєморозумінні та симпатії, ніж на раціонально підтверженому існуванні певної спільної мети та завдань, які виникають у різних спільнотах; 4) культурно-морфологічний аспект формування української душі також пов'язаний із геополітичним становищем України. Це становище відобразило певні ситуації — «три великі хвилі ідей, що злились у “європейському дусі”: римський католицизм із ідеєю римського “ордо”, порядку життя і мислі (схоластика), — ренесанс, як відродження людської особи, відтак персоналізм — “сторіччя просвітлення” ... із своїм культом науки, сцієнтизмом, — докотились до України, кордону Європи. Наслідком послаблення раціонально-розумової компоненти європейського сцієнтизму, персоналізм звернувся більше до “самості”, інтенсифікації особистого, внутрішнього життя, а не у напрямі експансії людської особи, тощо. Сцієнтизм із знання, що дає силу і панування над світом, ... трансформувався великою мірою заслугами істориків і соціологів у “знання, що формує людину” і, в якого наявною є ідея Волі, Правди і Долі, що не з фаталістичною приреченістю, але призначенням до “людської зумовленості” ... із її низами та вершинами» [3, с. 53–55].

Зрештою, не заперечуючи окреслені фактори у формуванні української ідентичності, потрібно усвідомлювати небезпеку «натягування» реальності на наперед зрежисовані схеми. До прикладу, зазначений геопсихічний фактор лісостепу та степу стосується лише частини території всієї України, однак окрім природніх ландшафтів в Україні існують і гори, вплив ландшафту яких на ментальність населення, яке проживає у них, буде відмінним від впливу на формування ментальності лісостепу чи степу, тощо. Крім того, не заперечуючи важливість описаних аспектів, усвідомлюємо й їхню обмеженість у поясненні повноти формування національної свідомості.

Як бачимо, є нагальна потреба у здійсненні досліджень ситуації, що сформувалася на території сучасної України. Тобто існує необхідність у дослідженнях сучасних тенденцій, які пов'язані із явищами інтеграції чи деінтеграції у соціально-політичному чи аксіологічному вимірах українського населення. Доцільно, на нашу думку, здійснити дослідження ідентифікаційного виміру українського населення. Воно є цінним із цієї перспективи, що можемо розшукати надійний фундамент впливу на процес формування ідентифікації, спрямовуючи його у напрямі інтеграційних тенденцій в українському суспільстві, з метою наближення до стану готовності запровадження в ньому європейських стандартів державотворення [10].

У цьому контексті зрозумілою є важливість проведення різноманітних соціологічних опитувань на предмет ідентифікації населення. Доцільно навести результати дослідження, яке було проведено дослідницькою групою науковців, подані Н. Черниш у доповіді на міжнародному конгресі украї-

нознавства [12, с. 6–20]. До прикладу, для опитування щодо означеної проблеми були обрані жителі регіонів, які є найбільш типовими представниками двох існуючих груп в Україні. З погляду М. Рябчука, «східняки й західняки не лише розмовляють різними мовами, а й голосують за цілком різні партії, ходять до різних церков, орієнтуються на цілком різні культурні моделі, цивілізаційні й геополітичні центри, сповідують різні, принципово непримиренні й непоєднувальні, історичні міфи і наративи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше» [7, с. 34]. Урешті-решт, етнічна складова соціальної ідентичності посідає важливе місце в ідентифікації, скажімо, львів'ян, і є практично незначною в ідентифікації донеччан. Усе ж таки ситуація не є такою однозначною, як видається. Відтак існує феномен, який, на думку О. Маланчук-Рибак, ґрунтується на існуванні об'єктивної, яка є у паспорті, і суб'єктивної, яку людина вибирає, етнічної ідентичності [5, с. 365–368].

Обидва явища не завжди збігаються. До прикладу, якщо у Львові ці ідентичності — об'єктивна та суб'єктивна — збігаються у трьох поколіннях, то у Донецьку суб'єктивна етнічна ідентичність не збігається з об'єктивною. Особливо це характерно для молодшого покоління донеччан. Скажімо, 52,4% молоді цього міста, згідно з паспортними даними, були українцями, однак суб'єктивно вважали себе ними 68,2% містян. 44,1% жителів Донецька були етнічними росіянами, проте лише 24,2% опитаних суб'єктивно відчували себе ними [12, с. 11]. Що стосується середнього та старшого покоління, то ситуація етнічної ідентифікації дещо інша. Слід зазначити, що майже 20% із цих двох груп суб'єктивно ідентифікували себе не з етнічними групами, а з «радянськими людьми». Серед представників молодшого покоління таку ідентифікацію вибирали лише 1,5%. Зважаючи на те що дослідження були опубліковані майже десять років тому, можна припустити, що частина тих, хто суб'єктивно вибиратиме українську етнічну ідентичність, упродовж десятка років збільшилася, адже старше покоління минає, молоде — стає середнім, найімовірніше, зберігаючи свою ідентифікацію, а молоде покоління, також із чималою ймовірністю, вибиратиме українську національну ідентичність, навіть тому, що незалежна Україна має окремішню історію, із формуванням і закріпленням власне своєї ментальності та способу поведінки на міжнародній арені, що не може не вплинути на становлення її новітніх громадян.

Описаний феномен, що набуває дедалі більшої однорідності у суб'єктивній етнічній ідентичності, є достатньою мірою важливим фактором в існуванні тих інтеграційних процесів, що виникають на території України і більшою мірою уніфікуються із різноманітними вимірами екзистенційного суспільного виміру українського народу. Зрештою, це дає змогу чітко

розуміти сучасний український націоналізм, який, врешті-решт, може стати потужним інтеграційним фактором, що сприятиме повнішому і швидшому запровадженню європейських стандартів державотворення в українській перспективі.

До прикладу, Е. Сміт обґрунтував класифікацію націоналізму за допомогою його буденного поділу на територіальний і етнічний. Кожен із них залежно від взаємозв'язку із подіями, які стосувалися здобуття незалежності України, поділяється відповідно до часових вимірів — до і після означених подій. Відтак отримаємо чотири основні види націоналізму. Перший — територіальний націоналізм, що містить рухи, які існують перед здобуттям незалежності, де концепція нації є здебільшого громадянсько-територіальною (головна ціль цих рухів — прогнати іноземних володарів; на зміну колоніальній державі спостерігається прагнення створити зовсім нову державну націю). Окрім того, цей вид націоналізму називають антиколоніальним. Інша ситуація, пов'язана із територіальним націоналізмом, — існування рухів після здобуття незалежності, де концепція нації надалі залишається громадянсько-територіальною, проте головні зусилля спрямовані на інтеграцію в новітню політичну спільноту часто етнічно неоднорідного населення з метою створення нової «територіальної нації». Цей вид націоналізму отримав назву інтеграційного. Ще одним підвидом націоналізму є той, що ґрунтується на етнічній складовій. Тут також наявні рухи, характерні періоду перед здобуттям незалежності, а також ті, які виникатимуть після здобуття незалежності. Спільне для рухів, які ґрунтуються на етнічному факторі, — присутність здебільшого етнічно-генеалогічної концепції нації. Такі рухи, що існують перед здобуттям незалежності, у більшості випадків головну мету вбачають у відокремленні від панівної політичної одиниці і заснуванні нової політичної «етнічної нації». Цей вид націоналізму отримав назву сепаратистського, або діаспорного. Своєю чергою, рухи, що виникають після здобуття незалежності, поширюються, приєднуючи етнічних родичів, у такий спосіб збільшуючи географічні кордони етнічної нації. Для цього виду націоналізму характерним є формування більшої держави шляхом утворення союзу етнічно близьких народностей. Цей вид націоналізму отримав назву іредентистського, або пан-націоналізму [9, с. 495–408].

Однією зі сфер, яка має значну потребу у реформуванні задля наближення до втілення загальноєвропейських стандартів, є реформування державного управління. Доцільно розглядати це явище у перспективі його законодавчого та нормативно-правового забезпечення. Необхідно зауважити, що реформи, які стосуються інститутів держави, є глобальним явищем, притаманним не лише державам, які намагаються наздогнати більш економічно і політично розвинуті країни.

Із вдалим досвідом застосування реформ потрібно окреслити і певні проблеми, що можуть існувати у цій площині. Сумний досвід не завжди вдалим реформ знову спонукає дослідників, з одного боку, до вивчення їх причин, з іншого — здійснюється спроба пошуку тих важливих критеріїв, зважаючи на які можна було б сподіватися на успішну реалізацію реформ. Цікавими тут можуть бути визначення актуальних напрямів коригування політики реформ. Реформи можуть бути ефективні у тих випадках, коли: а) зберігається дотримання морально-правових принципів, що, з одного боку, мають трансцендентну цінність, з іншого — визнані у суспільстві, де запроваджені; б) реформи повинні мати значну соціальну основу, яку формують їхні прихильники. Тут особливо важливі чесність «реформаторів», гармонійне поєднання у їхній діяльності публічно проголошених принципів, внутрішніх цінностей і практичної реалізації декларованих цінностей. Якщо ті, хто може сформувати соціальну базу, зрозуміють, що проголошені принципи не діють, про значну підтримку із їхнього боку не може і йтися; в) соціальна база повинна розширюватися завдяки тому, що конкретні реформи мали б здійснюватися в інтересах дедалі більшої кількості людей. Якщо ж реформи, для прикладу, спрямовані лише в інтересах великого бізнесу, часто на шкоду середньому та дрібному бізнесу, то відповідно не буде підтримки середнього класу, яке у кожному розвинутому суспільстві виконує дуже важливу роль. Це означає, що цим економічно активним і численним класом такі реформи не будуть підтримані; г) важливим є створення умов, у яких би уможливився суспільний діалог. У такій ситуації можливо існування альтернативних позицій щодо запропонованих проектів реформ. Власне, за таких умов залучено значну частину соціуму, що, однозначно, спонукає до ретельнішого вдосконалення реформаторських проектів; г) визначення стандарту реформ, який є узагальненою сукупністю норм та установок, що визначають методологію та методіку розроблення й реалізації державної політики реформ. Значення такого стандарту полягає в тому, щоб у процесі упровадження модернізаційних проектів урахувалась специфіка економічних, соціальних і культурних чинників [6, с. 25].

З огляду на окреслену класифікацію, яка сприяє тлумаченню феномену націоналізму, стає зрозумілою ситуація в Україні, де чимало громадян, які розмовляють російською, ідентифікують себе з українською нацією. Цей феномен і охоплюється межами означеної класифікації. Зважаючи на її сутність, такий націоналізм можна назвати інтеграційним, з переважно громадянсько-територіальною концепцією нації, який вказує на високі інтеграційні можливості. Це однозначно є неабияким позитивом, якщо розглядати його у перспективі зміцнення інтеграційних та уніфікаційних процесів в Україні [11].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що формування в Україні інтеграційних тенденцій, які прямо чи опосередковано стосуються уніфікації механізмів запровадження європейських стандартів державотворення, охоплює широкий спектр державно-правового, соціально-економічного та культурно-освітнянського вимірів. Політичний вимір, який є пріоритетним у спробах реалізації європейських стандартів державотворення, завжди тісно пов'язаний із іншими екзистенційно важливими рівнями буття й індивіда, і спільноти назагал. Саме тому реалізацію таких стандартів не можна розглядати ізольовано від загального соціокультурного виміру буття тієї нації, яка мала б стати втілювачем таких стандартів у своєму буттєвому вимірі. Отож, на шляху до побудови громадянського суспільства в Україні можемо використовувати і здобутки європейських держав у сфері державотворення та правотворення, і потенціал, який міститься в українському екзистенційно-аксіологічному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова С. Ю. Патриотизм, национализм, глобализм: социокультурные и антропологические аспекты / С. Ю. Иванова. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2004. – 322 с.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія / А. Ф. Карась. – К. ; Л. : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 520 с.
3. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький // Укр. душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 48–65.
4. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? / В. Лісовий // Націоналізм: антологія ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 453–476.
5. Маланчук-Рибак О. Періодизація історії Української культури: становлення, методологічні підходи та теоретичні концепції / О. Маланчук-Рибак // Вісн. Львів. нац. акад. мистец. – 2011. – Вип. 20. – С. 363–378.
6. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2013. – 120 с.
7. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 304 с.
8. Ситник П. К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія / П. К. Ситник, А. П. Дербак. – К. : НІСД, 2004. – 226 с.
9. Сміт Е. Д. Територіальні та етнічні націоналізми / Е. Д. Сміт // Націоналізм: антологія / О. Проценко, В. Лісовий. – 3-тє вид.; упоряд. – К. : Простір ; Смолоскип, 2010. – С. 495–498.
10. Требін М. П. Громадянське суспільство в Україні: європейські поради та українські реалії / М. П. Требін // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 76 (№9). – С. 247–250.

11. Требін М. П. Транскультурація як шлях до єдності через розмаїття сучасного суспільства / М. П. Требін, Т. О. Чернишова // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Вип. 20. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. – С. 15–20.
12. Черниш Н. Одна, дві чи двадцять дві України. Соціологічний аналіз соціальних ідентичностей представників трьох поколінь мешканців Львова і Донецька / Н. Черниш // *Дух і Літера*. – К., 2003. – № 11/12. – С. 6–21.

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ ИНТЕНЦИИ ИНТЕГРАЦИОННОГО ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ

Цымбалюк М. М.

В статье проведено исследование философско-правовых интенций интеграционного формирования национального сознания. Выяснено в философско-правовой плоскости, что понимание украинского национализма может стать мощным интеграционным фактором, который будет способствовать более полному и быстрому внедрению европейских стандартов государства в украинской перспективе.

Ключевые слова: философия права, интеграция, национальное сознание, национальная идея, государство, общество.

PHILOSOPHICAL AND LEGAL INTENSION INTEGRATION FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS

Tymbalyuk M. M.

The paper investigated the philosophical and legal integration intentions of forming a national consciousness. It is found in the philosophical and legal plane, the current understanding of Ukrainian nationalism, in the end, can be a powerful factor of integration, which in the near future, will contribute to a more complete and rapid implementation of the European standards in the Ukrainian state-run.

The purpose of the article — to analyze the philosophical and legal intent of the integration of national consciousness.

In addition to being a paradigm of ideas that shape national identity in philosophical and legal dimension notion of national idea, the use of which often contains a large range of meaning. The term “national idea” is not always about the original identification. Further still — is rooted in a very different semantic space, rather than purely national. If we say that today the national idea in Ukraine creates a desire to create a successful economy, as an expression of people’s welfare, then, despite the fact that this idea is shared by most people, it nevertheless has a more international dimension than actually national. Finally, the economic welfare of the city axiological principles, which in essence cannot be tied to any particular nation. This is why most researchers understand the concept of the national idea in the broad sense.

One of the areas that has great need of reform in order to approach the implementation of European standards, is the reform of public administration. It is reasonable to consider this phenomenon in the future of its legislative and regulatory support. It should be noted that the reforms relating to state institutions is a global phenomenon, characteristic not only states that are trying to catch up with more economically and politically developed countries.

Formation in Ukraine integrative tendencies that are directly or indirectly related to the unification mechanism for the implementation of European standards state, covers a wide range of state-legal, socio-economic, cultural and educational dimensions. The political dimension, which is a priority in trying to implement European standards state, has always been closely linked to other important existential levels of being and the individual and the community generally. Therefore, the implementation of such standards cannot be considered in isolation from the general socio-cultural dimension of existence of the nation, which would be the impersonator of such standards in its existential dimension.

Key words: *philosophy of law, integration, national consciousness, national idea, the state and society.*

УДК 340.12+1:316.3

I. I. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ ПІЗНАННІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

У статті подано теоретико-методологічний потенціал феноменології для дослідження соціальних процесів, у тому числі у правовому житті. Проаналізовані принципи феноменології Е. Гуссерля, що дозволяють розкрити природу людської суб'єктивності та смислові структури предметів. У контексті феноменологічної методології соціальна реальність визначена як результат процесу смислоутворення, ініційованого учасниками комунікації.

Ключові слова: *соціальне пізнання, феноменологія, суб'єктивність, інтенціональність.*

Актуальність досліджуваної проблеми. *Перспективи розвитку сучасного суспільства потребують нових методологічних горизонтів у вивченні правового життя як соціального регулятора, сфера дії якого поширюється*